

Inleiding in het Lucasevangelie

Lucas met het rund/stier

In de kunst wordt de evangelist Lucas steeds afgebeeld als of met een rund/stier (zie hiernaast: een iepenhouten beeld van Maarten Robert, St. Agathakerk in Lisse). De reden daarvan: Lucas begint zijn evangelie met de aankondiging door de engel Gabriël van de geboorte van Johannes de Doper. Dat gebeurt als zijn vader Zacharias priesterdienst heeft in de tempel (1,5-25), en dus tot taak heeft om een dier: rund/stier te offeren.

Inleiding

Het liturgisch leesrooster kent een driejaarlijkse cyclus: een A-jaar, waarin uit het Matteüsevangelie gelezen wordt, een B-jaar waarin het Marcusevangelie centraal staat, en een C-jaar waarin het Lucasevangelie gelezen wordt. In zo'n C-jaar komt vooral het *Sondergut*-materiaal voor het voetlicht. Daar worden die passages mee bedoeld die alleen in het Lucasevangelie voorkomen. Deze *Sondergut*-passages horen tot de meest bekende verhalen van de evangeliën. Om er een paar te noemen: de lofzang van Maria, het Magnificat (1,46-55), de lofzang van Zacharias, het Benedictus (1,68-79), het kerstevangelie (2,1-20), de twaalfjarige Jezus in de tempel (2,40-52), gelijkenissen zoals die van de barmhartige Samaritaan (10,25-37), de verloren zoon (15,11-32), de rijke man en de arme Lazarus (16,19-31), de onrechtvaardige rechter (18,1-8) en de farizeeër en de tollenaar (18,9-14) en wonderverhalen als die van de wonderbare visvangst (5,1-11) en de opwekking van de jongeman uit Nain (7,11-17). Verhalen die hier niet ongenoemd mogen blijven, zijn: die van de rijke hoofd tollenaar Zacheüs (19,1-10) en de Emmaüsgangers (24,13-35). Het zijn stuk voor stuk prachtige verhalen die literaire hoogstandjes genoemd mogen worden.

Ernest Renan (1823-1892) noemt in zijn 'Het leven van Jezus' het Lucasevangelie 'het mooiste evangelie'. Hij is vast niet de enige. Dante typeerde Lucas als 'de schrijver van de zachtmoedigheid van Christus'.

Plaats van het Lucasevangelie in het Nieuwe Testament

Het Lucasevangelie mag in het Nieuwe Testament het derde evangelie zijn na Matteüs en Marcus, het vormt met het boek Handelingen van de apostelen één geheel; de twee geschriften zijn door dezelfde auteur geschreven. Samen maken zij, Evangelie en Handelingen, een kwart uit van het Nieuwe Testament. Toch staan ze in het NT niet direct achter elkaar. Ze zijn van elkaar gescheiden door het Johannesevangelie. De indruk die daardoor gewekt wordt, is dat Handelingen van de Apostelen het vervolg is van de vier evangeliën: het optreden van Jezus, geschetst in de vier evangeliën, gevolgd door het verhaal van het optreden van Jezus' apostelen, verteld in Handelingen der apostelen.

Omdat Paulus de hoofdfiguur is van Handelingen der apostelen vormt dit bijbelboek de brug tussen de evangeliën en de brieven van Paulus.

Lucaans dubbelwerk

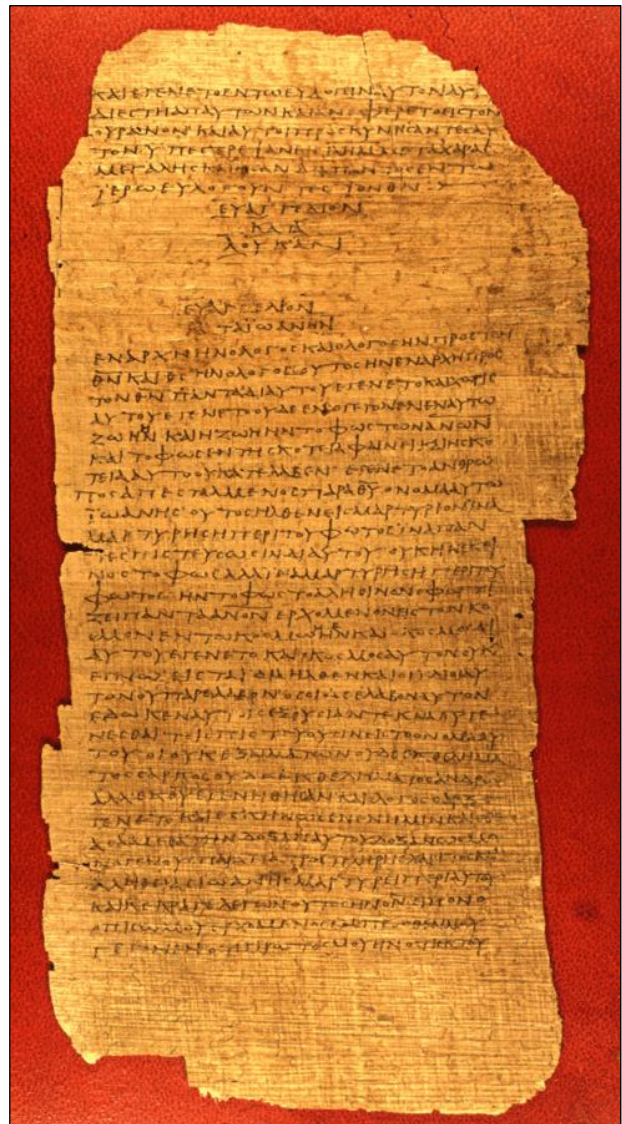
We spreken tegenwoordig over het Lucasevangelie en Handelingen als ‘het lucaans dubbelwerk’. Er is in het onderzoek nog steeds geen overeenstemming of we van doen hebben met twee boeken, die ook van genre verschillen (Lucas: biografie/*vita*; Handelingen: geschiedwerk/*historia*), of met twee delen van één boek.

Beide boeken/delen zijn opgedragen aan een zekere Theofilus (Luc. 1,3; Hand 1,1); de letterlijke betekenis van deze naam is ‘vriend van God’/‘Godelief’. Sommigen zijn van mening dat het om een fictief persoon gaat, anderen zijn van mening dat het om een historische figuur gaat, en dat hij een hooggeplaatst persoon is, gezien het feit dat hij aangeduid wordt als *kratistos* (= ‘hooggeplaatst’, vgl. Hand. 23,26; 24,3; 26,25, in de NBV vertaald met ‘excellentie’). Hij zou Lucas de opdracht hebben gegeven, zo wordt ook wel beweerd, om dit dubbelwerk te schrijven en hem ook gefinancierd hebben.

Wie is de auteur?

Het Lucasevangelie mag dan nergens de auteur bij zijn naam identificeren, toch spreekt hij wel over zichzelf. Dat doet hij in de proloog zowel van het Lucasevangelie (1,1-4) als van Handelingen (1,1-3). Dan spreekt hij over ‘ik’ (Luc. 1,3; Hand 1,1) zonder zijn naam te noemen, wat opvallend genoemd mag worden, omdat de auteur zich in een proloog meestal bekendmaakt. Daarin onderscheidt dit evangelie zich van de andere drie evangeliën. In het boek Handelingen spreekt de auteur van ‘wij’ (16,10-17; 20,5-15; 21,1-18; 27,1-28,16). Daarmee wekt de auteur de indruk reisgenoot te zijn van Paulus.

Het Lucasevangelie is al vroeg toegeschreven aan een zekere Lucas. Het oudste manuscript van dit evangelie, Papyrus 75 (Bodmer XIV, gedateerd tussen 175-225 n.Chr.) vermeldt aan het eind: *euangelion kata Loukan* (= ‘evangelie volgens Lucas’). Het voorzetsel ‘volgens’ is de formule voor auteurschap (zie ook 2 Makk. 2,13). Bronnen uit de 2^e helft van de 2^e eeuw zeggen dat ‘Lucas, de geliefde arts’, (Kol. 4,14), in de Canon Muratori *iste medicus* (= ‘die [was] arts’) genoemd, tevens metgezel van Paulus (Filem. 24; 2 Tim. 4,11), de auteur is van beide geschriften. Maar die opvatting wordt tegenwoordig niet meer door elke Lucas-exegeet aanvaard. Als belangrijkste reden wordt aangegeven dat het Paulusbeeld van Handelingen radicaal verschilt van het beeld dat Paulus van zichzelf geeft in zijn brieven.¹

¹ Zie voor het verschil: M.C. DE BOER, ‘Het beeld van Paulus in Handelingen’, in: N.A. RIEMERSMA (red.), *Lucas & Handelingen* (ACEBT 29), Bergambacht 2014, 147-157.

Over de vraag of we met een heiden-christen (een 'Syriër uit Antiochië'), een bekeerde godvrezende/proseliet of een joodse christen van doen hebben, bestaat geen overeenstemming. Wat we in elk geval uit het lucaans dubbelwerk kunnen opmaken, is dat de auteur zowel goed thuis is in de hellenistische als in de joodse wereld. Hij leefde in een tweetalig milieu: beheerst het hellenistische Grieks uitstekend zoals uit de proloog wel duidelijk wordt, is goed vertrouwd met de Septuaginta, de Griekse vertaling van het OT, en moet ook de semitische taal/talen goed gekend hebben. Het zou me niet verbazen als we in Lucas, zoals we de auteur blijven noemen, met een joods christen, levend in de diaspora, te maken hebben.

Lucas als literator, geschiedschrijver en theoloog

Lucas staat bekend als een groot literator, geschiedschrijver en theoloog. Hij is 'een meesterlijk verteller en een verfijnd stilist', met 'een zeer wendbare stijl' (Adelbert Denaux) zoals direct aan het begin van het evangelie duidelijk wordt. De proloog (1,1-4) kent een hoog-literaire hellenistische stijl; als hij zijn verhaal in 1,5 begint, hanteert Lucas echter een semitiserende stijl. Men spreekt in dit verband van 'code-switching', wat wil zeggen dat Lucas zijn taal aanpast aan het onderwerp. Wanneer hij het over joodse aangelegenheden heeft, gebruikt hij semitiserend Grieks, wanneer hij het heeft over Grieks-Romeinse zaken of situaties, dan gebruikt hij standaard hellenistisch Grieks.

Over het genre van het Lucasevangelie wordt getwist. Sommige onderzoekers zijn van mening dat het evangelie tot het genre van de biografie (*vita*) hoort. Anderen houden het Lucasevangelie voor een historiografisch werk (*historia*). De proloog wijst daar ook op: 'een verhaal over de gebeurtenissen (!) die zich onder ons voltrokken hebben.' Lucas plaatst het Jezus-verhaal zelf ook in een herkenbare politiek-historische setting: Herodes de Grote (1,5-2,52) en Herodes Antipas (3,1-24,53). Lucas staat wel bekend als de eerste historiograaf van de kerk, de 'vader' van Eusebius van Caesarea, bekend om zijn 'Kerkgeschiedenis'. Lucas switcht niet alleen van taal en stijl, maar hij switcht ook van geschiedschrijver naar theoloog. De reden daarvan is dat de geschiedschrijver een te beperkt beeld van Jezus kan geven. Zo kan hij over Jezus alleen als 'zoon van Jozef' spreken. Dat doet Jezus niet in al zijn totaliteit recht. Daarom zal Lucas zich ook als theoloog moeten opstellen, en wel om de goddelijke dimensie van Jezus aan de lezer te kunnen melden: Jezus als 'zoon van God'.

Wanneer en waar is het Lucasevangelie geschreven?

Die vraag wordt niet altijd onmiddellijk verbonden met het ontstaan van Handelingen, in die zin dat er één ontstaanstijd voor beide boeken wordt genoemd. Velen zijn van mening dat het Lucasevangelie ergens tussen 80 en 100 n.Chr. is geschreven. In een oude proloog op het Lucasevangelie wordt beweerd dat het evangelie geschreven is door een Syriër

afkomstig uit Antiochië en dat Achaia (op de Peloponnesus in Griekenland) de plaats van ontstaan is. Het evangelie zou na de dood van Paulus geschreven zijn, ook al wordt Paulus' dood niet genoemd in Handelingen. Op grond van het abrupte einde wordt het evangelie soms ook wel gedateerd voor het jaar 60. Anderen zijn van mening dat het evangelie in elk geval niet in Palestina is ontstaan, omdat Lucas een gebrekkige kennis van de geografie zou hebben.

Marcus: een door Lucas gebruikte bron

In de proloog is sprake van 'velen die een verhaal hebben geschreven over de gebeurtenissen die zich onder ons voltrokken hebben' (1,1). Onder die velen rekent men in elk geval het Marcusevangelie.

(1) Wat Lucas ten opzichte van Marcus doet, is in elk geval een meer compleet verhaal vertellen: Marcus zet direct in met het openbare optreden van Jezus (1,1-15). Lucas voegt daar het daaraan voorafgaande verhaal aan toe, dus vanaf het begin: zijn geboorte uit de maagd Maria, die duidelijk maakt dat hij uit de hemel afkomstig is. De eerste zin van Marcus over 'het begin van het evangelie van Jezus Christus, de zoon van God' (1,1) werkt hij om tot twee openingshoofdstukken, waarin het vertelt hoe het tot dit 'zoon van God' gekomen is (Luc. 1,5-2,52). Ook het slot van het Marcusevangelie houdt Lucas voor te weinig: hij voegt er dan ook nog het verhaal van zijn verschijningen aan toe als ook de hemelvaart, als zijnde de afronding van heel zijn leven op aarde.

(2) Lucas volgt de orde die Marcus in zijn evangelie hanteert:

Luc. 3,1-6,19 = Mar. 1,21-3,19;

Luc. 8,4-9,50 = Mar. 4,1-9,41;

Luc. 18,25-21,11 = Mar. 10,13-16,8;

(3) Lucas laat ook bepaalde gedeeltes van Marcus weg:

Mar. 3,20-30;

Mar. 6,45-8,28;

Mar. 9,42-10,12;

(4) Lucas last secties in met niet-marcaans materiaal:

Luc. 6,20-8,3 (de kleine inlassing)

Luc. 9,51-18,14 (de grote inlassing)

(5) Terwijl Marcus – na de proloog – begint in Galilea (1,16-20) en eindigt met de oproep aan de leerlingen om naar Galilea te gaan (16,1-8), begint (1,5-25) en eindigt het Lucasevangelie met Jeruzalem en de tempel (24,52-53). Karakteristiek voor Lucas is ook het verhaal van de opgang naar Jeruzalem (vanaf 9,51-24,53). Het belang van Jeruzalem blijkt verder nog uit het feit dat de derde verzoeking op de tempel in Jeruzalem plaatsvindt (anders dan in Mat. 4) als ook uit het feit dat de zending van de apostelen van Jeruzalem uitgaat (Luc. 24,47-48; Hand. 1,8). Jeruzalem is dan ook meer dan alleen een geografische plaats, het is het centrum met zijn tempel van het joods-religieuze leven, de plaats ook waar de confrontatie plaatsvindt tussen Jezus en het politieke en religieuze establishment.

De macrostructuur van het Lucasevangelie

Over de vraag van de indeling van het Lucasevangelie, in sequenties/delen, bestaat veel discussie.

De *Nieuwe Bijbelvertaling* komt tot de volgende indeling:

1,1-4: voorwoord

1,5-2,52: geboorteverhalen Jezus en Johannes

3,1-4,23: relaas over voorbereiding op openbaar optreden van Jezus

4,14-9,50: Jezus' activiteiten in Galilea

9,51-19,28: reis van Galilea naar Jeruzalem
 19,29-24,53: Jezus' lijden, door, opstanding en hemelvaart in Jeruzalem

Filip Noël deelt het evangelie zo in:

1-2: het kindheidsverhaal
 3,1-9,50: Jezus' optreden in Galilea
 9,51-19,28: Jezus' reis met het oog op Jeruzalem
 19,29-24,53: Jezus in Jeruzalem: tempeloptreden, lijden, dood, verrijzenis en hemelvaart

Wim Weren structureert het Lucasevangelie als volgt:

Woord vooraf: 1,1-4
 Ouverture: 1,5-4,13 - Johannes en Jezus
 Sequentie I: 4,14-9,50 - Optreden van Jezus als leraar en wonderdoener
 Sequentie II: 9,51-19,46 - Jezus' reis naar Jeruzalem
 Sequentie III: 19,47-24,53 - Jezus in Jeruzalem

Adelbert Denaux komt tot een andere indeling:

Proloog: 1,1-4
 Inleiding: 1,5-2,52 - de kindheidsverhalen van Johannes en Jezus
 Deel I: 3,1-9,50 - Jezus' messiaanse optreden
 Deel II: 9,51-24,53 - Jezus' weg naar de 'opneming'

Mijn indeling van het Lucasevangelie ziet er als volgt uit: ²

Proloog: 1,1-4
 Ouverture: 1,5-52 - Begin van Johannes en Jezus
 Hoofddeel: 3,1-24,53 - Optreden van Johannes en Jezus
 Deel I: 3,1-20 - Optreden van Johannes
 Deel II: 3,21-9,50 + 9,51-24,53 - Optreden van Jezus

Een stijlverschijnsel dat buitengewoon karakteristiek voor bijbelse verhalen in het algemeen (denk aan de Psalmen), is ook zeer kenmerkend voor Lucas: het parallellisme. Je zou zelfs op die manier naar het Lucasevangelie kunnen kijken. En dan gaat het om de parallellie tussen Johannes en Jezus.

A 1,5-25	aankondiging van de geboorte van Johannes
A' 1,26-56	aankondiging van de geboorte van Jezus
B 1,57-80	Johannes' geboorte, besnijdenis, naamgeving, profetische uitspraken, groei
B' 2,1-52	Jezus' geboorte, besnijdenis, naamgeving, profetische uitspraken, groei
C 3,1-20	openbaar optreden van Johannes de Doper tot zijn gevangenneming
C' 3,21-24,54	openbaar optreden van Jezus van Nazaret tot zijn verrijzenis

Meest boeiend voorbeeld direct aan het begin van het evangelie: de aankondigingen van de geboorte, eerst van Johannes en dan van Jezus. U kent dat spel wel: twee gelijke plaatjes, maar er zijn tien verschillen. Zoek ook hier de verschillen! oud - jong, man - vrouw, Judea - Galilea, kind op hoge leeftijd - kind zonder tussenkomst van een man, profeet - koning.

Lucas verschilt van de drie andere evangelisten door zijn proloog (1,1-4), één zin/vier verzen. Het verhaal begint met de ouverture, de twee openingshoofdstukken, *Sondergut*

² Zie N.A. RIEMERSMA, 'De macrostructuur van het Lucasevangelie'; in: *Het Lucasevangelie onder de loep: Opbouw, stijl en theologie*, Middelburg 2018, 15-36.

van Lucas. Het hoofddeel begint in 3,1: 'Das Aufgehen des Vorhangs, das große Eingangstor (toegangspoort) neemt man in 3,1f wahr' (Walter Radl), met een zin die sterk doet denken aan de openingszin van een profetenboek dat soortgelijk begint: meer dan een historische setting gaat het nog om de politieke setting waarin het zich afspeelt: profeet en koningschap/machthebbers horen bij elkaar. Dan krijg je allereerst in 3,1-20 *het openbare optreden van Johannes de Doper*, waarbij opvalt dat Johannes niet doopt (!), maar alleen de doop verkondigt. En daarna bevat deel II: 3,21-24,53 het verhaal van *Jezus' openbare optreden*. Dit deel II bestaat uit twee onderdelen: 3,21-9,50 en 9,51-24,53. Dat 9,51-24,53 een tweede onderdeel vormt, wordt duidelijk uit 9,51: 'En het geschiedde toen de dagen van zijn opnemings (d.i. zijn hemelvaart) in vervulling gingen, dat hij zijn aangezicht richtte om naar Jeruzalem te gaan'.

Het eerste onderdeel, met zijn woorden en zijn werken, begint met zijn zalving met de Geest bij Jezus' doop en eindigt met de belijdenis van Petrus dat hij de messias (gezalvde) Gods is. Het tweede deel, met zijn lijden, verwerping, dood en opwekking, loopt uit op de herkenning dat hij de messias (gezalvde) Gods is.

Kenmerken

(1) Een lezer/hoorder van de synoptische evangeliën kan elk evangelie makkelijk herkennen aan een woord dat daarin telkens terugkomt. Het Lucasevangelie is herkenbaar aan de zegswijze 'En het geschiedde' (Gr. *kai egeneto/egeneto de*). Deze uitdrukking komt 39 maal (1,5.8.23.41.59; 2,1.6.15.46; 3,21; 5,1.12.17; 6,1.6.12; 7,11; 8,1.22.40; 9,18.28.29.33.37.51; 10,38; 11,1.14.27; 14,1; 16,22; 17,11.14; 18,35; 19,15.29; 20,1; 24,4.15.30.51) voor. Voor alle duidelijkheid: dat geldt voor de Griekse tekst, want in de meest recente vertalingen als de Bijbel in Gewone Taal, de Nieuwe Bijbelvertaling en de Willibrordvertaling komt deze zegswijze niet meer voor. De uitdrukking kan in het Lucasevangelie op verschillende manieren functioneren, maar een groot aantal keren staat deze zegswijze aan het begin van een wat grotere verhaaleenheid, zoals in de sequentie 3,21-9,50, zie 3,21-4,44; 5,1-6,11; 6,12-7,10; 7,11-50; 8,1-21; 8,22-9,17; 9,18-50.

(2) De lezer kan daardoor ook niet meer de hebraïserende dan wel Septuaginta-stijl zien die Lucas in zijn evangelie hanteert. Beter is het om te zeggen dat hij deze stijl imiteert, zoals ook blijkt uit zijn gebruik van de zegswijze 'En zie' (Hebr. *we-hinné*). De imitatie betreft niet alleen de stijl, Lucas imiteert ook oudtestamentische verhalen (zie o.a. Lucas 7,11-17; 9,51-56).

(3) Lucas gebruikt Griekse woorden boven latinismen (dus niet: *centurion*, maar: *hékatonarchès* = 'honderdman', in 7,1-10) en arameïsmen (en dus niet: *rabbi*, maar: *epistatès* = 'meester').

(4) Een woordpaar dat in het Lucasevangelie vaak voorkomt, is: *zoeken en vinden* (2,12.44.45.46.48.49; 4,17; 5,18.19; 6,7.19; 7,9.10; 8,35; 9,9.12.36; 11,9.10.16.24.25.29.54; 12,29.31.37.38.43.48; 13,6.7.24; 15,4.5.6.8.9.24.32; 17,18.33; 18,8; 19,3.10.30.32.47.48; 20,19; 22,2.6.13.45; 23,2.4.14.22; 24,2.3.5.23.24.33). Deze twee woorden komen niet altijd in elkaars buurt voor, maar wel vaak. De bekendste verhalen met dit woordpaar zijn: het verhaal van de twaalfjarige Jezus in de tempel (2,40-52, zie vv. 44,45,46,48,49), de drie gelijkenissen over het verlorene (15,1-32, zie vv. 4,5,6,8,9,24,32), het verhaal van de ontmoeting van Jezus en Zacheüs (19,1-10, zie vv. 3,7,10) en het opstandingsverhaal (24,1-12, zie vv. 2,3,5.23.24.33). Soms komt maar één woord van het woordpaar voor (zie b.v. 'vinden' in Luc. 2,12.16).

(5) Een stijlverschijnsel dat buitengewoon karakteristiek is voor de bijbelse poëzie, is het parallelismus membrorum. Denk aan de psalmen, met zijn verschillende vormen van parallelisme. Maar we kennen het ook in bijbels proza; het boek Jona is daar een prachtig voorbeeld van: A 1,1-3; B 1,4-16; C 2,1-11 // A' 3,1-3a; B' 3,3b-10; C' 4,1-11. Het

parallisme is ook kenmerkend voor Lucas en wel op verschillende niveaus. Allereerst op boekniveau: Lucas en Handelingen der Apostelen. Ook op het niveau van de grotere verhaaleenheden (voorbeeld: 6,12-7,10 [woord] en 7,11-50 [werk] // 8,1-21 [woord] en 8,22-9,17 [werk]), van scènes (voorbeeld: 14,7-11 // 14,12-14) en van delen van scènes (voorbeeld: 18,35-40b // 18,40c-43) maakt Lucas gebruik van het parallisme.

(4a) In dit verband wil ik nog op iets wijzen. Jezus is het hoofdpersonage van de evangeliën. Hoewel dit ook geldt voor het Lucasevangelie, is met dit evangelie wel iets bijzonders aan de hand. Lucas vertelt niet het verhaal van Jezus' leven, maar ook dat van Johannes. Daarin verschilt hij van de andere evangeliën. Lucas vertelt namelijk niet alleen het openbare optreden van Johannes, maar heel zijn leven vanaf het begin: zijn geboorte (1,57-79) tot aan zijn dood: zijn onthoofding (9,9). Hij doet zelfs meer dan dat: hij vertelt ook het feit dat zijn ouders, Zacharias en Elisabet, zijn geboorte vanuit de hemel aangezegd krijgen (1,5-25). Wat de evangelist doet, is de twee levens afwisselend in parallelle aan de lezer presenteren (zie hierboven, pag. 5).

(4b) Lucas mag bekend staan als iemand die veel aandacht heeft voor vrouwen, wat hij vaak doet is een man en vrouw naast elkaar plaatsen (T.K. Seim). Daarvan zijn in het Lucasevangelie veel voorbeelden te noemen. Ik noem er hier vier: zo staat Zacharias naast Maria (1,5-15 // 1,26-38), Simeon naast Hanna (2,25-35 // 2,36-38), de hoofdman van Kafarnaüm naast de weduwe van Naïn (7,1-10 // 7,11-17) en Jäirus naast een naamloze vrouw (8,41-42 // 8,43-48).

Het parallisme heeft als oogmerk dat de lezer de twee elementen met elkaar vergelijkt. In het geval van de man-vrouw parallelle komt de vrouw er diverse malen veel positiever vanaf dan de man.

(5) Het Lucasevangelie verschilt van de andere evangeliën in tweevoudig opzicht: (A) aan het eigenlijke verhaal (*diègèsis*) laat Lucas een proloog (1,1-4), één lange zin (een *periode*), voorafgaan waarin hij zichzelf ten opzichte van andere 'verhalen' positioneert:

- 1 (a) Aangezien velen getracht hebben
- (b) een verhaal op te stellen over de onder ons voltooide gebeurtenissen,
- 2 (c) zoals ons hebben overgeleverd zij die vanaf het begin ooggetuigen [waren] en dienaren van het woord geworden zijn,
- 3 (a') scheen het ook mij [goed], die alles van meet af aan nauwkeurig heb nagegaan
- (b') om u hieropvolgend te schrijven, hooggeachte Theofilus,
- 4 (c') opdat u zich vergewist over de woorden die u hebben geïnformeerd, van de zekerheid.

(B) Aan het evangelie voegt Lucas nog een deel toe: het vervolg waarin hij het verhaal van de verkondiging door de apostelen in de rest van de (toenmalige) wereld vertelt. De apostelen lijken in veel opzichten – in woord en werk – op hun meester. Lucas lijkt met Handelingen van de apostelen het verhaal geschreven te hebben waar het slot van het Matteüsevangelie (28,16-20) om vraagt.

(6) De reden van het voorgaande punt: naar Lucas' overtuiging is de heilsboodschap voor iedereen bestemd voor joden en *gójim* (= de volkeren/heidenen). Dat wordt direct aan het begin van het hoofddeel tegen de lezer gezegd: 'alle vlees zal de *redding van God*

(*sotèrion*) zien' (3,6). Lucas heeft in vergelijking met Marcus nog een vers, en wel vers 5 aan het citaat van Jesaja 40 toegevoegd. Aan het slot van Handelingen 'herhaalt' Paulus deze woorden, als hij zegt: 'Het zij u bekend dat deze *redding van God* (*sotèrion*) tot de volkeren is gezonden; zij zullen wel luisteren' (Hand. 28,28). Met Paulus' prediking in Rome komt het evangelie, van Jeruzalem uitgegaan, in het hart van de toenmalige wereld, Rome, de machtsbasis van het Romeinse Rijk.

(7) Jezus spreekt over zijn handelen diverse malen als een 'moeten': 2,49 ('wist u niet dat ik *moet* zijn onder die van mijn vader?'); 4,43 ('ook aan andere steden *moet* ik het evangelie verkondigen'); 9,22 ('De Mensenzoon *moet* veel lijden en verworpen worden en gedood worden en ten derde dage opgewekt worden'); 13,16 ('*moest* deze vrouw die een dochter van Abraham is niet losgemaakt worden?'); 13,33 ('doch ik *moet* vandaag en morgen en op de derde dag reizen, want het gaat niet aan dat een profeet buiten Jeruzalem omkomt'); 17,25 ('maar eerst *moet* hij veel lijden en verworpen worden door dit geslacht'); 19,5 ('want vandaag *moet* ik in uw huis verblijven'); 22,37 ('want ik zeg u, dat dit woord dat geschreven is, in vervulling *moet* gaan'); 24,7 ('zeggende: 'De Mensenzoon *moest* overgeleverd worden, gekruisigd worden en ten derde dage opstaan'); 24,26 ('*moest* de Christus dit niet lijden?'); 24,44 ('dat alles wat over mij geschreven staat in de wet van Mozes en de profeten en de psalmen vervuld *moet* worden'). Er bestaat veel discussie over de vraag hoe dit *dei* ('moeten') opgevat dient te worden. De klassieke opvatting: het is een goddelijk (= zijn plan/raad) moeten. Ik zou eerder zeggen: het is een *moeten* omdat door dat handelen duidelijk wordt dat hij de christus is.

Thematiek

(1) *Redding* vormt het kernthema van het Lucas-Handelingen. Lucas gebruikt diverse woorden: het verbum: redden (Luc. 6,9; 7,50; 8,12.36.48.50; 9,24.56; 13,23; 17,19; 18,26.42; 19,10; 23,35.37.39; Hand. 2,21.40.47; 4,9.12; 11,14; 14,9; 15,1.11; 16,30.31; 27,20.31), de zelfstandig naamwoorden: redding (*sotèrion*) (Luc. 2,30; 3,6; Hand. 28,28), gerealiseerde redding (*sotèria*) (Luc. 1,69.71.77; 19,9; Hand. 4,12; 7,25; 13,26.47; 16,17; 27,34). Lucas spreekt over God als redder (1,47), datzelfde woord gebruikt hij ook voor Jezus (Luc. 2,11; Hand. 5,31; 13,23). Het thema van de redding is diverse malen verbonden met 'geloof'. Zo zegt Jezus vier keer: 'Uw geloof heeft u gered' (7,50 tegen de vrouw; 8,48 tegen de vrouw; 17,11 tegen de blinde; 18,42 tegen de genezen Samaritaan).

(2) *Weg en reizen*. De eerste christenen worden 'die van de weg (*hodos*)' genoemd (Hand. 9,2). Het thema van de weg speelt een belangrijke rol in het lucaans dubbelwerk. Het thema werd hem wellicht aangereikt vanuit het begin van het Marcusevangelie: 'Bereidt de *weg van de Heren*, maakt recht zijn paden' (Mar. 1,1-3). Ook met betrekking tot Jezus is sprake van dit thema. Zo is er sprake van Jezus' intocht (*eisodos*) en van zijn uittocht (*exodos*). Wellicht is Jezus' openbare optreden ook in drie delen van de 'weg' in te delen: zijn intocht (3,21-9,50), zijn reis (9,51-19,28) en zijn uittocht (19,29-24,53). Het maakt zichtbaar dat Jezus als dak- en thuisloze (9,58) steeds onderweg was. Het is dan ook niet vreemd te noemen, wanneer het Lucasevangelie ook wel aangeduid wordt als 'Een reisverhaal' (N.A. Schuman).

(3) *Gebed*. Lucas laat op talloze momenten het belang zien van het gebed. Meer dan de andere evangelisten verwijst hij naar het gebed in Jezus' leven. Niet minder dan elf maal, in het bijzonder op

cruciale momenten, vermeldt Lucas dat Jezus bidt: bij de doop (3,21-22), na de genezing van de melaatse (5,16), voor de aanstelling van de apostelen (6,12), voor de belijdenis van Petrus (9,18), voor de verheerlijking op de berg (9,28), een dankbetuiging tot God (10,21-22), na Maria en Martha (11,1-13), voor Petrus (22,32), op de Olijfberg (22,39-46). Daarnaast roept hij zijn leerlingen nog verschillende malen op tot gebed (11,9-13; 18,1-18; 22,40-46).

(4) *Geest*. Lucas heeft meer dan de andere evangelisten aandacht voor de heilige Geest die over mensen vaardig wordt. De heilige Geest speelt vooral een rol aan het begin, zowel van het Lucasevangelie als van Handelingen. In Lucas 1-2 wordt benadrukt dat Jezus bij alles door de Geest wordt bewerkt. Dat begint bij zijn maagdelijke geboorte: Maria, tegen wie de bode Gabriël zegt dat de heilige Geest over haar zal komen en de kracht van de Allerhoogste haar zal overschaduwden (1,35). De heilige Geest daalt bij zijn doop neer – in de lichamelijke gestalte als een duif – op hem (3,21-22). Hij wordt in de Geest gevoerd naar de woestijn (4,1) om daarna in de kracht van Geest weer terug te keren naar Galilea. In de synagoge van Nazaret (4,16-30) komt hij terug op de doop, en spreekt hij over zijn zalving met de Geest, die hem bekwaam maakt voor zijn taak (4,18-19). Ook over anderen wordt in de ouverture (1,5-2,53) de Geest vaardig: zo is Johannes reeds vanaf de schoot van zijn moeder met de Geest vervuld (1,35). Bij het zien van Maria wordt Elisabet vervuld met de heilige Geest (1,42) en ook haar man, Zacharias, wordt met de heilige Geest vervuld (1,67). Ook op de oude Simeon rust de heilige Geest (2,25). Deze openbaart hem dat hij de dood niet zal zien, alvorens hij de Messias gezien heeft. Aan het slot van het evangelie zegt Jezus dat de belofte van de Geest op Jezus' leerlingen zal komen (24,49), wat in Handelingen 2 dan ook gebeurt.

(5) *Vrouwen//mannen*. Lucas staat bekend als 'vrouwvriendelijk'. In verschillende *Sondergut*-passages spelen vrouwen de hoofdrol. Zo is de ouverture opgebouwd rond de aangekondigde zwangerschap van twee vrouwen; een oude, Judese vrouw: Elisabet, en een jonge, Galilese vrouw: Maria. Nog een keer in het evangelie staan twee vrouwen naast elkaar: Maria en Martha (10,38-42). Lucas maakt verder melding van vrouwen in het mannelijke leerlingengezelschap (8,1-3), onderweg naar Golgotha (23,27-31), bij het kruis (23,49) en het graf (24,1-11).

Daarmee is het beeld nog niet compleet. Lucas plaatst een groot aantal keren een man naast een vrouw of andersom: Zacharias (1,5-25) en Maria (1,26-38); Simeon (2,25-35) en Anna (2,36-38); een man met een onreine geest (4,31-37) en de schoonmoeder van Petrus (4,38-39); hoofdman van Kafarnaüm (7,1-10) en weduwe van Naïn (7,11-17); Simon de Farizeeër en een vrouw (7,36-50); Jaïrus (8,41-42.49-56) en een vrouw (8,43-48); een verkromde vrouw: dochter van Abraham (13,10-17) en Zacheüs: zoon van Abraham (19,1-10); een man met een mosterdzaadje (13,19-19) en een vrouw met zuurdesem (13,21); herder (15,4-7) en vrouw (15,8-10); schriftgeleerden (20,45-47) en weduwe (21,1-4).

(6) *Weduwen*. Onder de vrouwen gaat speciale aandacht uit naar de weduwe als zijnde de meest kwetsbare onder de vrouwen: Hanna (2,36-38); uitspraak van Jezus over weduwe van Sarepta (4,25-26); weduwe van Naïn (7,11-17); parabel over de vasthoudende weduwe (18,1-18), weduwen/arme weduwe in de tempel (20,45-21,4) (vgl. Hand. 6,1-15; 9,36-43).

(7) *Arm en rijk*. Lucas laat steeds een vreugdevolle boodschap voor de armen horen, voor de rijken heeft hij steeds een kritisch woord. Dat begint al in het Magnificat, waar Maria zingt: 'Hongerigen heeft hij met goederen vervuld, rijken heeft hij leeg weggestuurd' (1,53). Aan het begin van de Veldrede zet Jezus arm ('zalig') tegenover rijk ('wee') (6,20.24). De twee komen ook in de parabel van de rijke man en de arme Lazarus (16,19-31) tegenover elkaar te staan. Rijken worden in het evangelie diverse malen kritisch

aangesproken: de rijke boer (12,13-21), de rijke overste (18,18-27). Dat gebeurt niet bij de rijke Zacheüs: hij geeft de helft van zijn bezit aan de armen (19,1-10).

Waar het om draait, is de gehechtheid aan de Mammon (16,10-13). Jezus roept steeds op om bezit op te geven, om onbezorgd te leven, omdat God heus wel zal zorgen.

(8) *Symposia*. Een belangrijk onderdeel van het Lucasevangelie zijn de maaltijden waaraan Jezus deelneemt. Daarvoor wordt hij dikwijls uitgenodigd. Lucas heeft deze maaltijden de vorm gegeven van een symposium, d.i. een feestelijke maaltijd dat uitloopt op een drinkgelag. Onder dat tweede deel van het symposium komt het tot wat genoemd wordt het tafelgesprek, dat de vorm kan aannemen van een pittig gesprek over een heikel onderwerp. In het Lucasevangelie zijn acht passages als zodanig te typeren: 5,27-39 (maaltijd bij de tollenaar Levi); 7,36-50 (maaltijd bij de farizeeër Simon); 11,37-54 (maaltijd bij een farizeeër); 14,1-24 (maaltijd bij een overste van de farizeeën), 15,1-32 (verhaal van Jezus over een maaltijd voor de verloren zoon, naar aanleiding van het commentaar dat de farizeeën en schriftgeleerden op Jezus hebben, omdat hij maaltijd houdt met zondaars); 17,7-10 (vragen van Jezus rond een maaltijd); 22,7-38 (pèsachmaal van Jezus met zijn leerlingen); 24,13-35 (maaltijd bij de Emmaüsgangers).

(9) *Ontferming en barmhartigheid*. Een belangrijk thema van het Lucasevangelie is compassie (7,13; 10,33; 15,20), dat omgezet wordt in 'omzien' (7,16), resp. 'ontferming' (10,37). Lucas gebruikt voor de goddelijke ontferming het woord *eleos* (1,50.54.58.72.78; 10,37), voor de menselijke ontferming gebruikt hij *eleèmosunè* (11,41; 12,33), dat wij kennen als 'aalmoes'. Diverse malen doen mensen een beroep op Jezus' ontferming (17,13; 18,38.39). In de Veldrede wordt de menselijke barmhartigheid direct verbonden met de goddelijke barmhartigheid: 'Wordt barmhartigen zoals uw Vader barmhartig is' (6,36). Deze barmhartigheid is in het OT grondeigenschap van JHWH (Ex. 34,6; Ps. 103,8).

(10) *Vader en zoon*. Lucas tekent Jezus' verhouding tot God steeds als een verhouding van Vader en Zoon. Dat begint met de twaalfjarige Jezus in de tempel, als Jezus zegt dat hij 'onder die van mijn vader (*sic*) moet zijn' (2,49). In de diverse gebeden die hij bidt (10,21-22; 11,2; 22,42; 23,34.46) noemt hij God steeds Vader en hij leert ook zijn leerlingen om zo over God te spreken (6,36; 11,2-4; 12,32). Aan het eind van het evangelie verzekert Jezus de leerlingen dat hij de belofte van de Vader over hen zal zenden.

Literatuur

Het Nederlands taalgebied kent diverse uitleggers die zich intensief met het lucaans dubbelwerk bezighouden: Adelbert Denaux (emeritus hoogleraar NT van de Katholieke Universiteit Leuven), Huub Welzen (stafmedewerker voor bijbelse spiritualiteit aan het Titus Brandsma Instituut in Nijmegen), Bart Koet (hoogleraar NT aan de Tilburg School of Catholic Theology) en Nico Riemersma (predikant, geassocieerd onderzoeker aan de PThU en docent NT aan de TVG Den Haag). Zij komen tweejaarlijks in Utrecht bij elkaar in de Lucaswerkplaats. Voor hun publicaties, zie <https://www.nicoriemersma.nl/blog/id/26/>

A. DENAUX, 'Het Evangelie volgens Lucas: Een kleine inleiding', *Vrienden van Bijbelhuis Zevenkerken* 23/1 (2016), 13-21.

J.A. FITZMYER, 'Introduction', in: *The Gospel according to Luke I-IX* (AB 28), New York 1981, 3-283.

F. NOËL, 'Lucas', in: E. EYNIKEL e.a. (red.), *Internationaal Commentaar op de Bijbel*. Deel 2, Kampen 2001, 1588-1667.

N.A. RIEMERSMA, *Lucas & Handelingen* (ACEBT 29), Bergambacht 2014.

- N.A. RIEMERSMA, *Aan de dode een wonder gedaan. Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lucas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45* (ACEBT Sup. Series 14), Bergambacht 2016.
- N.A. RIEMERSMA, *Het Lucasevangelie onder de loep: Structuur, stijl en theologie*, Middelburg 2018.
- N.A. RIEMERSMA, 'C-jaar: Lucas onder de loep', *De Eerste Dag* 42/1 (2018), 3-4.
Zie ook <https://www.nicoriemersma.nl> onder 'lucas-acta artikelen' en onder 'wetenschappelijke artikelen'.
- P. SCHMIDT (red.), *Eén Auteur, Twee Boeken: Lucas en de Handelingen van de Apostelen*, Leuven e.a. 1992.
- N.A. SCHUMAN, *Een Reisverhaal. Lees oefeningen in Lucas*, Den Haag 1981.
- T.K. SEIM, *The Double Message: Patterns of Gender in Luke-Acts*, Nashville 1994.
- J. SMIT, *Het verhaal van Lucas. Sleutelpassages uit zijn evangelie*, Zoetermeer 2009.
- H. WELZEN, *Lucas* (Belichting van het Bijbelboek), 's-Hertogenbosch & Leuven 2011.
- W. WEREN, 'Het Evangelie volgens Lucas en de Handelingen van de Apostelen', in: J. FOKKELMAN en W. WEREN (red.), *De Bijbel literair: Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer & Kapellen 2003, 529-554.

TVG Den Haag
17 januari/24 januari 2019